

Nr 427

Av herr **Hermansson m. fl.**, om *samhällelig kontroll av investeringsutvecklingen, m. m.*

(Lika lydande med motion nr 342 i Första kammaren)

Kraven på ökat samhälleligt inflytande över produktionens omfattning och inriktning har många motiveringar. Vissa har att göra med den grundläggande och långsiktiga inriktningen av näringslivet, andra med mera akuta och kortsiktiga problem.

Inom det nuvarande ekonomiska systemets ram har en betydande ökning kunnat åstadkommas av produktivitet och produktion. Bristerna i ett system som bygger på privat äganderätt till produktionsmedlen och produktion för profit har emellertid samtidigt blivit alltmera framträdande.

Produktivitetsökningen har skett till priset av hård anspänning av den levande arbetskraften. Olika stressfenomen är vanliga. Yrkessjukdomarna spelar en stor och inom vissa arbetsområden växande roll. I den utredning om medicinska synpunkter på den tekniska utvecklingen som till 1966 års LO-kongress framlades av dr Erik Bolinder (Individen och den industriella miljön) uppges att 2/3 av industribefolkningen är hörselskadad genom påverkan av kontinuerligt buller över en viss nivå. Varannan byggnadsarbetare har besvär från ryggen. Chockerande för lekmanen är dr Bolinders konstaterande att »med stigande grad av rationalisering följer att också de yrkeshygieniska riskerna ökar». Inom stenindustrin, i gjuterierna och inom textilindustrin har tekniska förändringar ökat dammängderna och successivt lett till ett under flera år dolt silikosproblem. Ännu mera chockerande är emellertid dr Bolinders slutsatser av diskussionen om möjligheterna att i arbetarskyddslagen införa preciserade anvisningar som ger bättre skydd för arbetskraften. Han skriver: »Dagens situation kan i mycket återföras på det faktum att den tekniska utvecklingen i så många år har fortgått utan att anpassningsaspekterna tillräckligt beaktats. Vi har därför i dag en situation som i detta avseende är så snedvriden att ett alltför drastiskt införande av mer preciserade bestämmelser skulle verka helt förödande för näringslivet.»

De anställda har heller inte vunnit det inflytande i företagen som skulle möjliggöra att rimlig hänsyn togs till den levande arbetskraftens behov av en arbetsmiljö och en produktionsordning, som skulle möjliggöra arbetstillfredsställelse. Demokratien gör alltså jämt halt utanför fabriksportarna. I en annan utredning till LO-kongressen gav ett antal sociologer med professor

Edmund Dahlström i spetsen ett bidrag till forsknings- och planeringsdebatten (Teknisk förändring och arbetsanpassning). Författarna framhåller att övergången till en hög mekaniseringsgrad i produktionsprocessen förefaller att skapa större möjligheter för tillfredsställelse av de behov som relaterar till den arbetandes självuppskattning och anseende. De tekniska förändringarna kan emellertid inte ses isolerade. I vilken utsträckning som en större arbetstillfredsställelse kan uppstå beror också på i vilken utsträckning organisations- och miljöutformningen kommer att styras av den traditionella organisationsideologin med över- och underordning. »Ett alltför starkt fasthållande vid den förlegade människoupfattning som där kommer till uttryck kan göra att de nya förutsättningar för en god arbetsanpassning som tekniken erbjuder inte optimalt kan utnyttjas.» — Slutsatsen av en sådan analys är rätt given. Den nuvarande hierarkien i företagen måste brytas ned och ersättas av de anställdas självstyrelse.

Utvecklingen under de senaste åren har trots ökningen av produktionen inte lett till någon större jämlikhet mellan olika klasser och grupper. Även denna fråga behandlades i en utredning till LO-kongressen om Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen. Utvecklingen sammanfattades i följande rubrik: *Oförändrad löneandel, ojämna inkomst- och förmögenhetsfördelning*. LO-utredningen anför att löneandelen i nationalinkomsten i dag inte är nämnvärt högre än i slutet av 1800-talet. Man drar härav slutsatsen »att den största vinsten tillfallit kapitalägarna». När det gäller inkomst- och förmögenhetsutvecklingen hänvisar LO-utredningen till Allmänna skatteberedningens undersökningar, som visar att de stora förmögenheterna på över 1 miljon ökat starkt under de senaste åren och att de lägre inkomsttagarna nu har en mindre andel av inkomstsommen än ett årtionde tidigare.

Trots de socialpolitiska åtgärderna lever alltså stora grupper i vårt land på en låg standard och under mycket besvärliga omständigheter. Det gäller bl. a. stora barnfamiljer, folkpensionärer, handikappade och låglönearbetare för att inte tala om de olika grupperna av »utstötta». I ett nyutkommet arbete av Gunnar och Maj-Britt Inghe »Den ofärdiga välfärden» sägs såsom sammanfattning: »På liknande sätt kan man gå igenom område efter område och finna att klassamhället finns kvar överallt. Standarden är högre i dag än för hundra år sedan. Men olikheterna i levnadsförhållanden är enorma och privilegierna består. Man finner olikheter i ekonomisk standard, i utbildning, inom kulturlivet, inom rättsväsendet, i sjukdomspanoramat, vid behandlingen av sjuka och vanlottade. I ett föregående kapitel har bostadsförhållandena redovisats: fattiga bor alltså sämst och har svårast att slå sig fram i bostadskön. Klassamhället präglar alltså individens värderingar och sociala attityder.»

Trygghet i anställningen har inte skapats. Under det senaste året har många arbetare och tjänstemän fått erfara att löftena om en permanent hög

och full sysselsättning i näringslivet måste tas med reservation. I samband med nedläggningar av företag och produktionsinskränkningar får den levande arbetskraften alltjämt ta de hårdaste förnarna. Det har också visat sig att det särskilt för äldre arbetare och tjänstemän, för kvinnor och för i något avseende handikappade kan vara mycket svårt att erhålla ny anställning. I vissa fall tvingas avskedade till kronisk arbetslöshet. Även på denna punkt kan hänvisas till LO-utredningen om Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen.

Samtidigt med en stark utveckling av produktionen av vissa varor har behoven av vissa tjänster och nyttigheter inte alls kunnat tillfredsställas. Det gäller framför allt områden inom den kollektiva behovsförsörjningen dit otillräckligt med resurser blivit avdelade. Man behöver endast peka på bostadsbristen och bristen på tillräckliga vårdresurser t. ex. för de gamla för att illustrera detta förhållande. Samtidigt med ett överflöd av varor på vissa områden finns i vårt samhälle stora eftersatta behov. Denna motsättning sammanhänger med att de avgörande delarna av det ekonomiska livet alltjämt domineras av privata kapitalägare, vilka inriktar användningen av de produktiva resurserna efter vad de anser mest vinstgivande. Industrien och näringslivet i övrigt expanderar på de områden där det ter sig mest lönande, inte där det är socialt nödvändigt med hänsyn till behovet av sysselsättning och för att tillgodose människornas önskningar. När en grupp kapitalister beslutar sig för att investera i en viss produktion, framhåller den franske ekonomen André Gorz, »tar de inte ställning vare sig till prioritetsgraden hos denna produktion, till de sociala utgifter den kommer att dra med sig, till de sociala behov den ger upphov till, till de långsiktiga offentliga investeringar den kommer att nödvändiggöra eller till de alternativ som beslutet kommer att omöjliggöra. Kapitalisternas beslut kommer i stället att vägledas av den redan existerande lönsamma efterfrågan, av de redan existerande allmännyttiga inrättningarna, av närheten till marknader och råvarukällor etc.» (Arbetarrörelsen i överflödets samhälle). De tar sällan hänsyn till de indirekta sociala kostnader som de privata investeringarna drar med sig (för vägar, bostäder, energi- och vattenförsörjning etc.). »Det ligger i det privata initiativets natur att betrakta den lönsammaste produktionen som den prioriterade, och det ligger i kapitalismens natur att försumma aktiviteter vilkas produkter eller resultat inte kan mätas med lönsamhets- eller avkastningskriterier. Dessa icke lönsamma aktiviteter vilkas angelägenhet inte kan fångas in i kapitalistiska kategorier avser investeringar som under givna sociala och politiska förhållanden inte kan ge upphov till någon marknadsproduktion, dvs. till ett kommersiellt utbyte som medför en vinstgivande försäljning av varor och tjänster. Det är med andra ord fråga om alla de investeringar och tjänster vilka har att göra med mänskliga behov som inte kan tillgodoses av någon marknadsproduktion; behoven av undervisning, stadsbyggnad, kulturella och rekreativa institutioner, konst, forskning, hy-

gien, allmänna trafikmedel, men också behoven av konstruktiv lokaliseringspolitik, skogsplantering, kamp mot vatten- och luftföroreningar, buller etc., kort sagt allt som ingår i den 'offentliga sektorn' och som bara kan tillgodoseas av en social service utan bitankar på lönsamheten.»

Uppmärksamheten har under de senaste åren i den allmänna diskussionen alltmera inriktats på frågan om *vad* som produceras i samhället. Det gäller alltså inte enbart frågan om *hur mycket* som produceras. Hela problemet om den samhälleliga prioriteringen av viss produktion har därigenom kommit i förgrunden. Men detta innebär i sin tur att hela grunden för den nuvarande s. k. blandekonomin — dvs. ett system där staten samverkar med »det privata näringslivet» och där privata vinstintressen alltså tillåtes vara bestämmande när det gäller inriktningen av avgörande delar av produktionen — måste ifrågasättas.

De negativa följder av de senaste årens utveckling, varpå i det föregående givits vissa exempel, är en direkt följd av att vinstmotivet tillåtits ha så stort spelrum inom näringslivet, är en direkt följd av det rådande »blandekonomiska systemet». Produktionen för profit har kommit i allt skarpare motsättning till såväl själva produktionsprocessens alltmer samhälleliga karaktär som tillgodoseendet av medborgarnas behov. Den förhindrar att samhälleliga åtgärder får avsedd effekt och står sålunda i vägen för en rationell politik. Detta sakförhållande kan också uttryckas i följande sats, anförda ur en artikel i LO:s tidskrift Fackföreningsrörelsen nr 25/26 1966: »Det privata näringslivets tolkning av 'fri ekonomi' (som ju är en del av blandekonomin) är oftast en tolkning som ger oinskränkt bestämmanderätt att avgöra hur stora vinster som ska tas ut och var vinstgränsen ska ligga om ett företag ska drivas eller ej. Med en sådan ordning kan samhällets lokalisering- och arbetsmarknadspolitiska åtgärder aldrig med säkerhet planeras och samordnas med det privata näringslivets tänkbara åtgärder, eftersom dessa vidtagas utan hänsyn till samhällets eller de anställdas önsknings- eller vetenskap.»

Enligt vår mening måste man gå över från att följa detta kapitalistiska utvecklingsmönster till att uppfylla målsättningar i en plan, som uttrycker en total samhällsekonomisk värdering. Denna skall utgå från människornas behov och önsknings- om bostäder, vård, födoämnen, kulturella värden, fritid o. s. v. Det allmänna måste ha inflytande över de strategiskt avgörande besluten inom näringslivet — investeringarna, produktionens fördelning i stort på olika näringsgrenar, avvägningen mellan konsumtion och nyinvestering. Ett sådant väsentligt ökat samhälleligt inflytande och samhällelig styrning av ekonomin är nödvändigt för att både säkra högsta takt i det ekonomiska framåtskridandet och åstadkomma en användning av de produktiva resurserna som svarar mot samhällsmedborgarnas behov. Genom att arbetarna och tjänstemännen samtidigt vinner inflytande inom företagen sker en allsidig utveckling av folkstyret.

Utvecklingen av samhällets inflytande inom det ekonomiska livet måste följa olika vägar. På dem alla gäller det att bryta storfinansens nuvarande maktställning och därmed överföra maktbefogenheter till folket. För att de offentliga intressena skall kunna vinna striden över de privata intressen, vilka stöder sig på makten över affärsbanker, försäkringskoncerner och andra storföretag, är det nödvändigt att de skaffar sig en vidgad bas i själva produktionslivet. Detta kan ske genom nationalisering av vissa storföretag eller hela näringsgrenar och genom anläggning av nya statliga eller kommunala företag.

Den statliga sektorn i det svenska produktionslivet är liten i jämförelse med många andra kapitalistiska stater och tendensen under de senaste åren har varit att den minskat i relativ betydelse. Det är av många skäl nödvändigt att vända denna utveckling. Ett skäl har redan anförts, nämligen att de offentliga intressena behöver en bas i själva produktionslivet för fullföljandet av en ekonomisk plan. Andra skäl sammanhänger direkt med lokaliseringspolitiken och strävandena att säkra arbete och försörjning åt människorna i de trakter som det privata kapitalet inte finner attraktiva därför att profitkvoten anses för låg. (Lokaliseringspolitiken behandlas i en särskild, av den kommunistiska gruppen väckt motion.) Ytterligare ett skäl för en vidgad statlig produktionssektor redan under nuvarande samhällsförhållanden är att därigenom skapas möjligheter för ett större mått av konkurrens mellan olika företagsformer i ett näringsliv, som i hög grad präglas av kartellavtal och andra former av monopolism.

Det avgörande skälet för nationalisering och för skapande av nya statliga, kommunala eller kooperativa företag är emellertid maktfrågan. På denna väg kan medborgarna öka sitt inflytande över det ekonomiska livet, dvs. utbygga demokratin.

Om inte den nuvarande politiken ändras, kommer den statliga sektorn inom näringslivet att under de närmaste åren ytterligare minska i betydelse. Det är nödvändigt att vidta speciella åtgärder för att förhindra denna utveckling och i stället vidga den allmänägda sektorn inom näringslivet.

Till sådana åtgärder hör uppbyggandet av allmänägda företag eller komplettering av redan existerande sådana för att skapa nya arbetstillfällen i olika delar av landet såsom föreslås i en särskild motion om lokaliseringspolitikens utformning. Hit hör skapandet av ett stort allmänägt byggbolag, vilket likaså föreslås i en särskild motion. Hit hör överförande i allmän ägo av läkemedelsindustrien, de stora privata försäkringsbolagen och distributionen av bensin och olja såsom den kommunistiska gruppen upprepade gånger föreslagit i motioner. Hit hör som en viktig och avgörande del även socialisering av hela kreditförsörjningen för att detta instrument skall kunna utnyttjas för en planmässig utveckling av näringslivet. Led i utbyggnaden av det allmännas inflytande över kreditmarknaden är skapandet av en statlig bostadsbank för totalfinansiering av byggandet såsom föreslås i en

särskild motion. Ett ytterligare sådant led bör enligt vår mening vara överförande av de stora privata affärsbankerna i allmän ägo.

På ytterligare fyra speciella områden är det nödvändigt med omedelbara åtgärder för att möjliggöra ett mera rationellt utnyttjande av tillgängliga resurser och en planmässig snabb utbyggnad av näringslivet.

Kapitalinvesteringarna bedöms allmänt inneha en nyckelroll när det gäller riktning och takt i den ekonomiska utvecklingen. Olika samhällsorgan har inflytande över vissa områden av investeringsverksamheten. För närvarande diskuteras olika vägar för att utbygga detta inflytande. Inom de investeringsområden över vilka samhällsorganen har visst inflytande har under de senaste åren i allmänhet tillämpats stor restriktivitet. Detta präglar också årets finansplan med dess förslag rörande den statliga och kommunala verksamhetens utveckling. Samtidigt har emellertid en snabb ökning av investeringarna skett inom den privata sektorn. Därmed har frågan uppkommit om alla industriella och kommersiella investeringar inom den privata sektorn verkligen är så angelägna, att viktig samhällelig verksamhet därför bör stå tillbaka. Enligt vår mening föreligger en betydande snedvridning av investeringarnas och produktionens inriktning i den meningen att viktiga kollektiva behov eftersatts, samtidigt som betydande mängder produktionsfaktorer bundits för en produktion som måste bedömas såsom mindre väsentlig. Det är nödvändigt att samhället gör en angelägenhetsgradering av olika investeringsprojekt inom hela näringslivet utifrån synpunkten hur de bäst kan tillgodose medborgarnas behov och önskemål. Det allmännas inflytande över investeringsverksamheten måste med andra ord utvidgas till att gälla hela detta område.

För ett sådant vidgat samhälleligt inflytande kan olika metoder komma till användning. Man kan tänka sig en utvidgning av den rent fysiska kontroll som delvis redan förekommer inom byggnadsverksamheten genom prövning av igångsättningstillstånd genom arbetsmarknadsmyndigheterna. Möjligheten finnes emellertid även att påverka de privata investeringarna genom olika skattemässiga metoder t. ex. genom att gällande avskrivningsregler differentieras efter investeringsobjektens art. Även metoden med särskilda investeringsavgifter, såsom i år på ett visst område föreslås av regeringen, kan komma till användning. Det handlar emellertid här om ett fält där nya metoder bör undersökas och prövas, varför vi nedan föreslår att en särskild utredning skall tillsättas med uppgift att framlägga förslag om lämpliga metoder för en samhällelig kontroll av investeringsutvecklingen.

När det gäller de företag som redan befinner sig i statens ägo har redan anförts att den statliga sektorn inte utvecklas allmänt sett utan tvärtom uppvisar en vikande andel av företagsamheten. Stark kritik har riktats mot att den statliga företagsgruppen inte ens tillåtes arbeta på liknande villkor som gäller för jämförbara företag inom den enskilda och kooperativa delen av näringslivet. De överskott som uppstår inom den statliga gruppen går till

övervägande del till statskassan för användning för andra ändamål och utnyttjas icke för utbyggnad av den allmänägda sektorn inom näringslivet.

Bland de metoder som förordats för att utveckla den statliga företagssektorn märks förslaget om en samordning av de statliga företagen genom ett eller flera förvaltningsbolag, dvs. till en eller flera koncerner. Även om dessa företag omspannar vitt skilda branscher och har i många avseenden mycket olika uppgifter skulle givetvis en samordning kunna medföra att de samlade resurserna bättre kunde utnyttjas och sättas in på områden där en snabbare utveckling är mest angelägen ur samhällelig synpunkt. Vi vill bestämt förorda att en sådan samordning snarast sker. Samtidigt bör ett särskilt departement skapas för ledningen av den statliga företagsgruppen.

Alltsedan AP-fonderna upprättades har frågan om deras användning varit föremål för debatt. Denna har helt naturligt tilltagit i intensitet med fondernas tillväxt. Det har alltmera framstått som en orimlighet att gällande placeringsregler är så snäva. Vid frågans behandling på den senaste LOKongressen gav Metalls ordförande Åke Nilsson exempel på vad det skulle betyda, om AP-fonderna finge samma placeringsmöjligheter som försäkringsbolagen. Teoretiskt skulle det kunna innebära att vi 1970 skulle ha 6 å 7 procent av ATP-medlen placerade i aktiva enheter inom näringslivet. Detta skulle ge möjlighet till halvt delägarskap i cirka 40 industriprojekt i 300-miljonersklassen. — Landsorganisationens kongress godkände sekretariatets förslag om en hemställan till regeringen om en översyn av AP-fondernas placeringsreglemente.

Vi vill starkt understryka nödvändigheten av att en sådan översyn sker. Det är orimligt att löntagarnas pengar i AP-fonderna inte skall kunna användas på ett sätt som möjliggör skapande av nya arbetstillfällen under samhällets och löntagarnas egen kontroll. Avgörande måste i detta sammanhang vara att satsa på utvecklingen av nya industrier byggda på den modernaste teknik t. ex. inom kemi, elektronik, verkstadsindustri. Behovet av ökade kapitallångingar för näringslivets utveckling och rationalisering understrykes ju även i årets finansplan. Den där förutsedda näringspolitiska fonden kan bli av viss betydelse i detta sammanhang, men även dess begränsning jämfört med vad som kan vinnas genom ett rationellt utnyttjande av AP-fonderna bör understrykas. Det bör inte få bli så, att denna nya näringspolitiska fond ställes i vägen för den mycket viktigare frågan om disponeringen av AP-fonderna.

I det föregående har redan anmälts behovet av ett särskilt departement för ledningen av den statliga företagsgruppen. Vi anser det också nödvändigt att ett särskilt näringslivsdepartement skapas och har redan i motioner vid tidigare riksdagar gett uttryck för denna åsikt. De redan planerade förändringarna inom regeringen anser vi vara ett framsteg, men behovet av att ett speciellt departement för näringslivsfrågorna snarast skapas bör än en gång understrykas.

- Med hänvisning till det ovan anförda hemställer vi,
- dels att riksdagen i skrivelse till regeringen begär utredning om lämpliga metoder för en allmän samhällelig kontroll av investeringsutvecklingen;
  - dels att riksdagen i skrivelse till regeringen begär förslag om samordning av den statliga företagsgruppen genom ett eller flera förvaltningsbolag;
  - dels ock att riksdagen i skrivelse till regeringen begär snabb översyn av AP-fondernas placeringsreglemente.

Stockholm i januari 1967

C. H. Hermansson (k)

Gunvor Ryding (k)

Sven Hector (k)

Henning Nilsson (k)

Erik Karlsson (k)

Gustav Lorentzon (k)

Gösta Andersson (k)

Axel Jansson (k)